

МУЗЕЈ НАУКЕ И ТЕХНИКЕ – БЕОГРАД
МУЗЕЈ MUSEUM OF SCIENCE AND TECHNOLOGY – BELGRADE

PHLOGISTON

27

ЧАСОПИС ЗА ИСТОРИЈУ И ФИЛОЗОФИЈУ
НАУКЕ И ТЕХНОЛОГИЈЕ

Journal for History and Philosophy of Science
and Technology

Београд – Belgrade
2019

ФЛОГИСТОН

број 27 – 2019

UDC 001 (091)

ISSN 0354-6640 (Штампано издање)

ISSN 2620-1720 (Online)

Издавач

Музеј науке и технике – Београд

Скендер-бегова 51

тел: 30 37 962; факс: 32 81 479

е-пошта: Phlogiston@MuzejNT.rs

Museum of Science and Technology – Belgrade

51 Skender-begova Street

Tel: +381 11 30 37 962; Fax: +381 11 32 81 479

Email: Phlogiston@MuzejNT.rs

За издавача / For the Publisher

Рифат Куленовић / Rifat Kulenović

Лектура / Proofreading

Катарина Спасић (КАУКАИ) / Katarina Spasić (KAUKAI)

Превод / Translation

Катарина Спасић (КАУКАИ) / Katarina Spasić (KAUKAI)

Дизајн корица / Cover Design

Марко Јовановић / Marko Jovanović

Прелом / Layout

Кранислав Вранић / Kranislav Vranić

Штампа / Printing

BiroGraf Comp doo, Земун

Тираж / Print Run

500

Ова публикација је објављена уз финансијску подршку
Министарства културе и информисања Републике Србије

This publication has been issued with the financial support of the
Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia

Главни уредник / Editor-in-Chief

Марина Ђурђевић / Marina Đurđević

Уређивачки одбор / Editorial Board

Видојко Јовић, Снежана Бојовић, Мирјана Ротер Благојевић, Љубодраг Ристић, Алесандро Камиз, Хани Ал-Салами, Светлана Голочорбин Кон, Владан Челебоновић, Илија Марић, Бојана Крсмановић, Предраг Милосављевић, Драган Војводић, Татјана Мрђеновић, Бранимир Јовановић, Весна Тодорчевић, Дренка Добросављевић, Јелена Јовановић Симић, Снежана Тошева, Саша Шепец, Слободанка Шибалић, Марина Ђурђевић

Vidojko Jović, Snežana Bojović, Mirjana Roter Blagojević, Ljubodrag Ristić, Alessandro Camiz, Hani Al-Salami, Svetlana Goločorbin Kon, Vladan Čelebonović, Ilija Marić, Bojana Krsmanović, Predrag Milosavljević, Dragan Vojvodić, Tatjana Mrđenić, Branimir Jovanović, Vesna Todorčević, Drenka Dobrosavljević, Jelena Jovanović Simić, Snežana Toševa, Saša Šepec, Slobodanka Šibalić, Marina Đurđević

Издавачки савет / Editorial Council

Љубомир Максимовић, Драгош Цветковић, Миљенко Перић, Славко Ментус, Милан Лојаница, Живорад Чековић, Љубиша Ракић, Михаило Војводић, Љубодраг Димић, Владан Ђурђевић, Зоран Петровић, Радоје Чоловић, Миодраг Марковић

Ljubomir Maksimović, Dragoš Cvetković, Miljenko Perić, Slavko Mentus, Milan Lojanica, Živorad Čeković, Ljubiša Rakić, Mihailo Vojvodić, Ljubodrag Dimić, Vladan Đurđević, Zoran Petrović, Radoje Čolović, Miodrag Marković

Рецензентски тим / Reviewer Team

Владимир Мако, Драгана Васиљевић Томић, Мирјана Ротер Благојевић, Ивана Ракоњац, Александар Петровић, Мирко Дејић, Зоран Ковачевић, Ивана Новаковић, Дарко Капор, Ђорђе Минић, Душан Нађевић, Бојан Стеванић, Машан Богдановски, Ђорђе Мандрапа, Марко Николић, Ирина Деретић, Снежана Вељковић, Вишња Кнежевић

Vladimir Mako, Dragana Vasiljević Tomić, Mirjana Roter Blagojević, Ivana Rakonjac, Aleksandar Petrović, Mirko Dejić, Zoran Kovačević, Ivana Novaković, Darko Kapor, Đorđe Minić, Dušan Nađević, Bojan Stevanić, Mašan BOgdanovski, Đorđe Mandrapa, Marko Nikolić, Irina Deretić, Snežana Veljković, Višnja Knežević

Секретар уредништва / Secretary of the Editorial Board

Мирјана Бабић / Mirjana Babić

Сви научни радови се рецензирају
All scientific articles are being reviewed.

Марина Милановић¹

Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за класичне науке, Београд

О РЕУМАТСКИМ БОЛЕСТИМА У СПИСИМА АНТИЧКИХ ПИСАЦА²

Апстракт

У овом раду циљ нам је да истражимо поједина писана документа антике која се дотичу теме реуматизма. Одређене реуматске болести, попут подагре (arthritis urica), често се спомињу и детаљно су описане, док су неке од њих мање посведочене, као што је то случај са артритисом. Тражећи узроке (реуматоидног) артритиса (arthritis rheumatoides) историчари медицине се и дан-данас споре око времена настанка саме болести – поставља се питање да ли је то болест новог доба или је постојала и у антици. Иако су палеопатолози најпозванији да се баве овом темом, ми ћемо покушати да понудимо тражене одговоре истражујући писане античке изворе. Наиме, сматрамо да поједини описи последица и тегиба које су оболели проживљавали указују на постојање реуматоидног артритиса и у антици.

Кључне речи: античка медицина, Хипократ, реуматизам, подагра, артритис

1. Увод

Сведочанства о присутности реуматских болести сежу до далеких античких времена. Савременим и прецизним испитивањем остатака људских костију археолози, тачније физички антрополози и палеопа-

¹ marinamilanovic@outlook.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта 179064: *Историја српске филозофије*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

толози, могу препознати постојање ове врсте болести код одређеног појединца. Поред материјалних, ту су и писана сведочанства о реуматизму код старих народа. Сматра се да је први опис болести налик реуматоидном артритису сачуван у једном од најстаријих египатских медицинских докумената, такозваном *Еберс њаиурусу* (*Ebers papyrus*), који датира из 1500. године пре нове ере.³ Индијски медицински спис из времена пре нове ере, око чијег прецизног датовања се полемише,⁴ такође описује реуматске тегобе попут отеклих, болних зглобова и њихове смањене покретљивости.⁵

Када се говори о историји грчке медицине, као што је добро познато, Хипократ са Коса (Ἱπποκράτης ὁ Κῷος) представља прекретницу у њеном развоју. Лекарство није више било резервисано за свештенике, али је према Хипократовој заклетви бављење медицином било допуштено једино синовима лекара. Како се сматрало, они „правом рођења“ стичу ту привилегију, стога су лекари могли поучавати једино своје синове и синове својих колега лекара. Под утицајем јонске филозофске школе, Хипократов приступ медицини базирао се на посматрању испољених симптома код пацијента, а не на априорним хипотезама. Хипократов корпус, који чине и списи потоњих лекара, представља „прва писана сведочанства у којима је могуће препознати одређене болести познате савременој медицини без ослањања на компликоване и замишљене представе о њима. У многим случајевима она показују дубину разумевања које може бити достигнуто једино на основу пажљивог проматрања и расуђивања.“⁶

У овом корпусу пуно пажње је посвећено болестима зглобова, од описа симптома, преко објашњења узрока настанка тих обољења, до

³ Maria Kourilovitch, Claudio Galarza-Maldonado and Esteban Ortiz-Prado, „Diagnosis and classification of rheumatoid arthritis“, *Journal of Autoimmunity*, 48–49 (2014): 26.

⁴ Професор Јоши (Vinay Ramchandra Joshi) пише да тај спис потиче из 3. или 2. века пре н. е, али напомиње да неки аутори, неименујући који, сматрају да је написан чак два миленијума пре н. е. Vinay Ramchandra Joshi, „Rheumatology, Past, Present and Future“, *Journal of the Association of Physicians of India*, 60 (2012): 21.

⁵ Ibid.

⁶ Giampiero Pasero and Piero Marson, „Hippocrates and rheumatology“, *Clinical and experimental rheumatology*, 6, 22 (2004): 687. „The Hippocratic texts represent, in fact, the first written accounts in which it is possible to identify specific illnesses known to modern physicians without resorting to complicated or imaginative interpretations. In many cases they illustrate the depth of understanding that may be reached solely on the basis of scrupulous observation and reasoning.“ Превод Марине Милановић.

лечења. О њиховој заступљености и значају изучавања говори и чињеница да су именица зглоб и пертинентни термини поменути око 330 пута, а постоји и посебан спис посвећен зглобовима.⁷ Хипократов допринос историји реуматологије је значајан због подробних описа клиничке слике реуматских болести. Он физичке манифестације реуматизма приписује дисбалансу четири основне телесне течности. Заправо, сматрало се да већина болести настаје као последица високе концентрације једне од телесних течности на одређеном месту.⁸ То су крв, жута жуч, црна жуч и слуз, према којима је настала и типологија карактера.

2. Подагра – болест имућних

Гихт, улози или подагра је реуматска болест коју изазива висок ниво мокраћне киселине у крви и таложење у ткивима, посебно у зглобовима, што доводи до појаве великих отока и јаких болова обично у пределу ногу. Данашњи истраживачи сматрају да је Хипократ ову болест најбоље научно објаснио. Он је претпоставио да је за појаву бола и отока зглоба ножног палца одговорна одређена материја у крви која повремено „капље“ у зглоб изазивајући запаљење. На енглеском језику гихт се каже *gout* од латинске речи *gutta* што значи кап, капља. На грчком *πодоῦρα* означава замку за ноге. Често су цитирана Хипократова три афоризма које је у извесној мери потврдила и савремена медицина – гихт се никад не јавља код мушкараца пре пубертета и код жена пре менопаузе, и никада од ове болести не оболевају евнуси.⁹ Такође је уочио да су тегобе које прате гихт израженије у јесен и у пролеће.¹⁰

Један од Хипократових текстова говори о томе да постоји повезаност између обољевања од гихта, то јест подагре, и распусног начина живота.¹¹ Сматрало се да ово обољење изазива пасиван начин живота и прекомерно уживање у јелу и пићу, што је имало за последицу да болест буде учесталија међу вишим слојевима друштва. Подагра

⁷ Simon Byl, „Rheumatism and Gout in the Corpus Hippocraticum“, *L'antiquité classique*, 57 (1988): 90.

⁸ Francisco Javier Aceves-Avila, Francisco Medina and Antonio Fraga, „The antiquity of rheumatoid arthritis: a reappraisal“, *The Journal of Rheumatology*, 28 (2001): 751.

⁹ Hippocrates, *Aphorismi*, 6. 28–30.

¹⁰ *Ibid.*, 6. 55.

¹¹ Shom Bhattacharjee, „A brief history of gout“, *International Journal of Rheumatic Diseases*, 12 (2009): 61.

је била својеврсни статусни симбол јер је персонификовала лагодан и раскалашан живот. Јувенал (Decimus Junius Juvenalis) пише да би сиромашни атлета Лада чак и подагру прихватио зарад богатства.¹² Аристофан (ὁ Ἀριστοφάνης) у својој комедији *Плутио* повезује подагру са богатством и гојазношћу:

„Са њим (Богатством) су сви оболели од подагре, са стомачи-
нама, крупних ногу и ужасно дебели, а са мном (Сиромаштвом)
су витки, узаног струка као осице и страшни непријатељима.“¹³

Сенека (Lucius Annaeus Seneca) пише да у његово доба и поједине жене обољевају од гихта јер су се предале разузданом животу:

„Природа жена се свакако није изменила, већ се изменио њихов начин живота. Јер, будући да су исто тако разуздане као мушкарци, оне учествују и у њиховим тежбама. [...] Оне су добре стране свога пола проиграле својим гресима, и будући да су одбациле своју женственост, осуђене су на то да болују од мушких болести.“¹⁴

У *Дијалозима*, Сенека се жали како за своју подагру не справља лекове већ нешто што би могло макар бол да ублажи.¹⁵

Ова болест често је била предмет подсмевања, па је тако Лукијан из Самостате (Λουκιανὸς ὁ Σαμοσατεύς) написао сатиричну трагедију под називом *Подагра* у којој описује моћи ове богиње и беспомоћности оболелих.

Осим поменутог, ово обољење назива се још и „болешћу господара и господаром болести“ (morbus dominorum et dominus morborum), „артритисом богатих“ „болешћу богова“, „Дијанином“ и „Шекспировом болешћу“.¹⁶ У грчкој митологији Подагра је божанство, ћерка Афродите и Диониса, а потом је пренета и у римску митологију као

¹² Decimus Junius Juvenalis, *Saturae*, 13. 96: „Pauper locupletem optare podagram / nec dubitet Ladas...“

¹³ Aristophanes, *Plutus*, 559–560, Пенија (Сиромаштво) говори Плути (Богатству): παρὰ τῷ μὲν γὰρ ποδαγρῶντες καὶ γαστρώδεις καὶ παχύκνημοὶ καὶ πτόνές εἰσιν ἀσελγῶς, παρ’ ἐμοὶ δ’ ἰσχυροὶ καὶ σφηκώδεις καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἀνταροί. Превод Марине Милановић.

¹⁴ Sen. Ep. 95. 20–21: „Non mutata feminarum natura sed victa est; nam cum virorum licentiam aequaverint, corporum quoque virilium incommoda aequarunt. [...] Beneficium sexus sui vitii perdidit et, quia feminam exuerant, damnatae sunt morbis virilibus.“ Луције Анеј Сенека, *Писма ђријатилељу*, прев. Албин Вилхар (Београд: Дерета, 2003), 278,

¹⁵ Lucius Annaeus Seneca, *Dialogi*, 7. 17. 4.

¹⁶ Vincenzo Savica et al, „Morbus dominorum: Gout as the disease of lords“, *Journal of nephrology*, 26 (2013): 113.

дете Венере и Баха. У Лаконији је постојало светилиште посвећено Артемиди Подагри у које су оболели долазили тражећи излечење.¹⁷ Према легенди од ове болести боловали су тројански краљ Пријам (ὁ Πρίαμος), цар Едип (ὁ Οἰδίπους), Ахил (ὁ Ἀχιλλεύς).¹⁸ Да је ова болест била распрострањена и у доба римске Републике сведочи Цицерон (Marcus Tullius Cicero). У другој књизи списа *Расправе у Тускулу* дискутујући о болу, говори да познаје многе честите људе који болују од подагре.¹⁹ Од познатих Римљана подагра је мучила Сулу (Lucius Cornelius Sulla) и то док је боравио у Атини, па је олакшање потражио у термалним водама Едипоса.²⁰ За ублажавање тегоба, Хипократ је препоручивао одређене дијете, а поред конзумирања или избегавања одређене хране прописивао је и посебан начин њеног припремања; белу чемерику је сматрао изузетно ефикасном код ове болести, а напад дизентерије сматрао је најбољом природном терапијом.²¹ Гален (ὁ Κλαύδιος Γαληνός) је примењивао разне облоге од мандрагоре, капра и бунике, а у акутној фази таблете од алоје и крему од семена кукуте, печурака и јелењег мозга.²²

Чини се да су каткад под изговором напада подагре, ти претпостављени богаташи остајали код куће, избегавајући договорене обавезе. Цицерон овако пише пријатељу Марку Марију (Marcus Marius):

„Дошао сам шеснаестог на куманско имање са твојим или боље речено нашим пријатељем Либоном. Размишљам да одмах идем на имање у Помпеји, али ћу те о томе на време обавестити. Увек желим да будеш добро, а нарочито сада када сам ја ту. Видиш већ колико ћемо времена бити заједно. Стога, ако имаш заказано са подагром, пробај то да помериш за други дан. Остај ми здраво и очекуј ме за два-три дана.“²³

Луције Папирије Пет (Lucius Papirius Petus) је такође боловао од подагре, али то не спречава Цицерона да се са њим нашали:

¹⁷ Clement of Alexandria, *Protrepticus*, 2. 38.

¹⁸ William Sydney Charles Copeman, *A short history of the gout and the rheumatic diseases* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1964), 22.

¹⁹ Marcus Tullius Cicero, *Tusculanae disputationes*, 2. 45.

²⁰ Plutarchus, *Vitae Parallelae-Sulla*, 6. 3. Ово место је данас позната бања и летовалиште, а најелитнији локални хотел носи Сулино име.

²¹ Konstantinos C. Gritzalis, Marianna Karamanou and George Androutos, "Gout in the writings of eminent ancient Greek and Byzantine physicians", *AMHA - Acta Medico-Historica Adriatica*, 1, 9 (2011): 85.

²² Galenus, *De Compositione Medicamentorum Secundum Locum*, 10.

²³ Marcus Tullius Cicero, *Epistulae ad Familiares*, 7. 4.

„Јуче сам стигао на куманско имање, сутра ћу можда доћи код тебе, али јавићу ти мало раније када засигурно будем знао. Него, Марко Цепарије, кога сам срео на путу кроз галинарску шуму и питао га за тебе, рече ми да си у постељи јер те мучи подагра. Наравно, било ми је жао када сам то чуо, али сам ипак одлучио да дођем до тебе да те видим и да те посетим и да вечерамо заједно. Надам се само да и твој кувар нема подагру. Очекуј не тако јешног госта, коме су скупе вечере стране.“²⁴

Стари песник Еумолп (Eumolpus) у заједничкој ујдурми са Енколпијем (Encolpius), главним ликом Петронијевог (Gaius Petronius Arbiter) романа *Сатирикон*, и осталим друштвом, такође се претвара да има подагру:

„Но како је већ свима био распричао да пати од костобоље и да је укочен у крстима, сада би – уколико не одглуми своју улогу до краја – могао да упропасти читаву нашу игру.“²⁵

Марцијал (Marcus Valerius Martialis) у једном од својих епиграма говори о Целију (Caelius) који је испрва глумио подагру, а на крају је од ње заиста оболео:

„Силна јурњава, скитња раном зором,
презир моћника, поздрављање с њима
већ су Целију долијали били
па је почео глумити подагру.
Док се трудио да увјерљив буде,
здрава стопала везао у завој,
опонашао корак болесника,
плод су донијели вјежба и умијеће:
сад је престао глумити подагру!“²⁶

²⁴ Ibid., 9. 23: „Heri veni in Cumanum, cras ad te fortasse; sed cum certum sciam, faciam te paulo ante certiore. Etsi M. Caeparius, cum mihi in silva Gallinaria obviam venisset quaesissetque quid ageres, dixit te in lecto esse quod ex pedibus laborares. Tuli scilicet moleste, ut debui, sed tamen constitui ad tevenire, ut et viderem te et viserem et cenarem etiam; non enim arbitror cocum etiam te arthriticum habere. Exspecta igitur hospitem cum minime edacem tum inimicum cenis sumptuosus.“ Превод Марине Милановић.

²⁵ Gaius Petronius Arbiter, *Satyricon*, 140: „Sed et podagricum se esse lumborumque solutorum omnibus dixerat, et si non servasset integram simulationem, periclitabatur totam paene tragoediam evertere.“ Арбитер Гај Петроније, *Сатирикон*, прев. Радмила Шалабалић (Београд: Српска књижевна задруга, 1976), 169.

²⁶ Marcus Valerius Martialis, *Epigrammata*, 7. 39: „Discursus varios vagumque mane / Et fastus et have potentiorum / Cum perferre patique iam negaret, / Coepit fingere Caelius podagram. / Quam dum volt nimis adprobare veram / Et sanas linit obligatque plantas / Inceditque gradu laborioso, / Quantum cura po-

Плиније Млађи (Gaius Plinius Caecilius Secundus) нам сведочи да је извесни Корнелије Руф (Cornelius Rufus) после дуге и исцрпљујуће борбе са подагром извршио самоубиство не могавши да трпи болове који су мучили његово читаво тело:

„Али тако страшна и тако дуготрајна болест толико га је мучила да су све благодети живота надвладале разлози који су га одвели у смрт. По ономе што сам од њега чуо имао је тридесет и три године када му је костобоља напала ноге. Наследио ју је од свог оца, јер врло често се и болести наслеђују на сличан начин као што се наслеђују и остале ствари. Ту болест је у младости савлађивао умереношћу и уредним животом тако да ју је сузбијао док је био млад. А када је почео да стари, подносио је болест снагом свог духа, мада је трпео несносне болове и ужасне муке. Јер бол није харао само у ногама, као раније, него се проширио на све делове тела. [...] Напунио је, додуше, шездесет и седам година, а то је дуг век и за најснажнијег човека, то знам. Ослободио се једне непролазне болести, и то знам.“²⁷

Анализа скелетних остатака који потичу из римског доба допринела је хипотези да је подагра била веома честа међу Римљанима. Како Сајмон Хелфгот (Simon Helfgott) наводи, Римљани су пили од једног па до чак пет литара вина дневно, што је условило високу инциденцу подагре.²⁸ Поред прекомерног конзумирања вина и прављења посебног грожђаног сирупа (sara) који се вино додавао ради појачавања укуса, боје, и дуготрајне конзервације, према мишљењу Џерома Нрјагу (Jerome Nriagu) њеној учесталости је допринела и широка употре-

test et ars doloris! / Desit fingere Caelius podagram.“ Марко Валерије Марцијал, *Еџипрами*, прев. Марина Бричко (Загреб: Матица хрватска, 1998), 225.

²⁷ Gaius Plinius Caecilius Secundus, *Epistulae*, 1. 12. 4–6: „Sed tam longa, tam iniqua valetudine conflictabatur, ut haec tanta pretia vivendi mortis rationibus vincerentur. Tertio et tricensimo anno, ut ipsum audiebam, pedum dolore correptus est. Patrius hic illi; nam plerumque morbi quoque per successiones quasdam ut alia traduntur. 5 Hunc abstinentia sanctitate, quoad viridis aetas, vicit et fregit; novissime cum senectute ingravescentem viribus animi sustinebat, cum quidem incredibiles cruciatus et indignissima tormenta pateretur. 6 Iam enim dolor non pedibus solis ut prius insidebat, sed omnia membra pervagabatur.“ 11: „Implevit quidem annum septimum et sexagensimum, quae aetas etiam robustissimis satis longa est; scio. Evasit perpetuam valetudinem; scio.“ Гај Плиније Млађи, *Писма*, прев. Албин Вилхар (Београд: Српска књижевна задруга, 1982), 18–19.

²⁸ Simon M. Helfgott, „Was Gout Rampant Among the Romans?“, *The Rheumatologist* (2013); Bhattacharjee, *A brief history of gout*, 62; Jerome O. Nriagu, „Saturnine gout among Roman aristocrats – Did lead poisoning contribute to the fall of the Empire?“, *The New England journal of medicine* (1983): 660.

ба кухињског посуђа од олова и конзумација воде из оловних цеви.²⁹ Професор Нрјагу је чак изнео претпоставку да је затрованост Римљана оловом индиректно узроковала пад Римског царства, међутим, та је теза доста оспоравана.³⁰

Подагра није заобишла ни средњи век. Византијски историчар Михаило Псел (ὁ Μιχαήλ Ψελλός) забележио је да је Константин Осми (ὁ Κωνσταντῖνος Η΄), „роб стомака и љубавних наслађивања (γαστρὸς καὶ ἀφροδισίων), patio од костобоље (τὰ ἄρθρα ἄλγεμα), а нарочито су га болеле ноге тако да је једва ходао. По ступању на престо нико није могао да га види како хода, али се јашући, у седлу, осећао веома сигурно и самоуверено.³¹

3. Ревматоидни артритис: болест старог или новог века?

Као што смо могли да видимо, гихт односно подагра је болест која је постојала и у античко доба, што је потврђено многобројним сведочанствима, од којих смо неке презентовали у овом раду. Прича о (реуматоидном) артритису је унеколико компликованија јер постоје три теорије о генези ове болести.³² Прва теорија гласи да је артритис стара болест која је постојала међу нашим античким прецима, мада није прецизно дефинисана и описана.³³ Ту тезу је заступао Алфред Гарод (Alfred Garrod), који је увео термин *реуматоидни артериитис*. Друга група истраживача, међу којима је пионир Чарлс Шорт (Charles Short), сматра да је то болест новог доба, настала под утицајем спољашњих фактора и генетског фактора који раније није постојао.³⁴ Трећа теорија претпоставља да је болест настала међу урођеницима Северне

²⁹ Nriagu, *Saturnine gout among Roman aristocrats – Did lead poisoning contribute to the fall of the Empire?*, 660.

³⁰ Видети више у: John Scarborough, „Review: The Myth of Lead Poisoning among the Romans: An Essay Review; Reviewed Work: Lead and Lead Poisoning in Antiquity by Jerome O. Nriagu“, *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 4, 39 (1984): 469–475.

³¹ Michael Psellos, *Chronographia*, 1, 64.

³² Детаљније о поменутиим теоријама генезе реуматоидног артритиса: Pouya Entezami, David A. Fox, Philip J. Clapham and Kevin C. Chung, „Historical Perspective on the Etiology of Rheumatoid Arthritis“, *Hand Clinics*, 1, 27 (2011): 1–10.

³³ Aceves-Avila et al, *The antiquity of rheumatoid arthritis: a reappraisal*, 751–757.

³⁴ Charles L. Short, „The antiquity of rheumatoid arthritis“, *Arthritis and Rheumatism*, 17 (1974): 193–205.

Америке и да се проширила на европску популацију миграцијама и транспортом робе.³⁵

Хипократов опис иде у прилог тези о „античком“ пореклу болести. Он пише да се артритис обично јавља око тридесет пете године и прво захвата шаке и стопала, готово истовремено, а касније се шири на зглобове лактова и колена и на крају и кукова.³⁶ Ови подаци, иако нису нетачни, нису довољни да би се могло претпоставити да је у питању реуматоидни артритис. Заправо, сматра се да је први опис болести која личи на поменуто дао Скрибоније Ларг (Scribonius Largus). Овај лекар из 1. века нове ере писао је да се полиартритис углавном јавља код старијих жена, односно у периоду између 35 и 45 године јер је просечан животни век износио око четрдесет година.³⁷ Његов савременик Грк Аретеј (ὁ Ἀρεταῖος) из Кападокије посветио је читаво поглавље артритису. Његова писања о овој болести се базирају на Хипократовим списима, те слично сведочи да артритис, кренувши од малог зглоба, захвата читаво тело изазивајући системске промене у организму и деформитете.³⁸ Гален, римски лекар из 2. века н. е, чија су се учења о овој и многим другим болестима базирала на Хипократовим сазнањима, први је употребио термин *rheumatismus*.³⁹ Римски цар Константин Девети Мономах (Κωνσταντῖνος ο Μονομάχος), према сведочењу Михаила Псела у његовој *Хроноірафији*, патио је од тешке реуматске болести, по свему судећи, реуматоидног артритиса.⁴⁰ Византијска медицина почивала је на концептима Хипократа и Галена и усвојила је античка уверења да болест настаје као последица дисбаланса телесних течности, па тако Псел пише да су се основни састојци царевог тела, односно комбинација основних телесних течности, помешали и покварили.⁴¹ Према његовим писањима,⁴² ноге цара Константина Мономаха су биле толико деформисане да је био

³⁵ Bruce M. Rothschild and Robert J. Woods, „Symmetrical erosive disease in archaic Indians: the origin of rheumatoid arthritis in the New World?“, *Seminars in Arthritis and Rheumatism*, 5, 19 (1990): 278–284.

³⁶ Entezami, Fox, Clapham and Chung, *Historical Perspective on the Etiology of Rheumatoid Arthritis*; Short, *The antiquity of rheumatoid arthritis*, 196;

³⁷ Видети фусноту број 7, ф. 15, 16, 17.

³⁸ Aretaeus, *De causis et signis acutorum morborum*, 2.13.

³⁹ Lawrence C. Parish, „An Historical Approach to the Nomenclature of Rheumatoid Arthritis“, *Arthritis and rheumatology*, 2, 6 (1963): 139.

⁴⁰ David. E. Caughey, „The arthritis of Constantine IX“, *Annals of the Rheumatic Diseases*, 33 (1974): 79.

⁴¹ Michael Psellos, *Chronographia*, 2. 70.

⁴² *Ibid.*, 6. 128–131.

прикован за постељу и није могао самостално да хода, а када је било потребе преносили су га из једне просторије у другу. Корачао је уз туђу помоћ, а слуге су морале да га придржавају док је јахао. Прсти на рукама су му били толико искривљени и прекривени удубљењима и испупчењима да ништа није могао да држи у рукама. Стопала, колена, лактови и рамена отицали су и губили своју функцију. Болест је константно напредовала тако да је обухватила скоро све зглобове, а слугама, које су га стално у постељи окретале, није било лако да нађу положај у коме би цар могао да спава. Напослетку је изгубио сваку способност да се креће и помера, а чак га је и језик болео приликом говора. И поред анимозитета који је осећао према Константину Деветом, Псел пише да цар упркос свим мукама које је трпео никада није изустио ниједну богохулну реч, да се филозофски односио према својој болести и да се, гледајући ту страну његове личности, овај владар може истински назвати божанским човеком.

Ипак, и поред презентованих описа, неки историчари медицине попут поменутог истраживача Чарлса Шорта сматрају да реуматоидни артритис није постојао међу европском популацијом пре 18. века. До оваквог закључка долазе на основу тога што су рани описи клиничке слике реуматоидног артритиса ретки, његово присуство на раним скелетима недовољно посведочено, а изостају и прикази ове болести у Библији и Шекспировим делима, као и на сликама холандских, француских, италијанских и шпанских уметника који су стварали пре 19. века.⁴³ И како се у једном чланку наводи, а ми овде парафразирамо – сведочанства о (реуматоидном) артритису из античке литературе сматрају се примерима анегдотске природе и према стриктним научним стандардима нису довољна да би се потврдила теза о античком постојању ове болести.⁴⁴ Ситуацију отежава и разнолика, неутврђена терминологија под којом је потенцијално описано ово реуматско стање у списима пре 1859. године када је поменути Алфред Гарод сковао термин *реуматоидни артритис*.⁴⁵ Неки аутори попут Лоренца Париша (Lawrence Parish) сматрају да је још у првој деценији 17. века Гијом де Беју (Guillaume de Baillou) препознао артритис, а

⁴³ Детаљније о томе видети у: Aceves-Avila, *The antiquity of rheumatoid arthritis: a reappraisal*, 751; Caughey, *The arthritis of Constantine IX*, 77.

⁴⁴ Видети фусноту број 35.

⁴⁵ Aceves-Avila, *The antiquity of rheumatoid arthritis: a reappraisal*, 752; ун. Видети фусноту број 35.

Огистен-Јакоб Ландр Бове (Augustin-Jacob Landre Beauvais) га је назвао *асџенична њодаира*.⁴⁶

Као контрааргумент тези да реуматоидног артритиса нема у делима поменутих сликарских школа, Ентезама (Entezami) и други као пример наводе Рубенсову слику *Три Грације* из 1638. године и *Искушење свеџої Анџонија*, дело из 15. века непознатог аутора фламанско-холандске сликарске школе.⁴⁷ Уметнички прикази упоређени су са фотографијама стварних деформитета изазваних реуматоидним артритисом и сличност је велика. Међутим, због идентичности последица које реуматске болести изазивају, не може се са сигурношћу утврдити да је на платнима представљена болест о којој говоримо.

На основу материјала до којег смо дошли, као и на основу сазнања из релевантне медицинске литературе и историје медицине, износимо нашу хипотезу да је реуматоидни артритис болест која је мучила и грчко-римски свет. Како и сам Аретеј каже, узрок артритиса само богови могу разумети, а људи претпоставити.⁴⁸ Као што се могло видети, Хипократ и потоњи лекари писали су о тегобама артритиса, а сведочанства су присутна и ван медицинских списа. Истина, артритис је ређе посведочен од подагре, како смо претходно навели хипотезу неких истраживача – због тога што је у античко доба животни век био краћи, па болест није ни стизала да се развије. Ми допуњујемо ову претпоставку тврђом да је на ређу појаву ове болести могла утицати медитеранска исхрана богата рибом и велики број сунчаних дана који омогућавају производњу витамина Д, што се данас неизоставно препоручује за очување коштаног система. Осим тога, присуство ове болести у античким списима не мора бити посведочено помињањем њеног назива. Као пример наводимо Цицеронова сведочења о људима који су патили од реуматизма. Једном приликом славни говорник се жали свом пријатељу Атику (Titus Pomponius Atticus) да његова жена Теренција (Terentia) има велике болове у зглобовима – *Terentia magnos articularum dolores habet*.⁴⁹ Ово писмо је из 68. године пре нове ере, када је Теренција (98. п. н. е – 4. н. е) имала свега тридесет година, па се засигурно не може говорити о старач-

⁴⁶ Детаљније о номенклатури реуматоидног артритиса видети у: Parish, *An Historical Approach to the Nomenclature of Rheumatoid Arthritis*.

⁴⁷ Видети фусноту број 43. О приказу реуматоидног артритиса у ликовној уметности видети у: Aceves-Avila, *The antiquity of rheumatoid arthritis: a reappraisal*, 752.

⁴⁸ Aretaeus, *De causis et signis acutorum morborum*: Αίτιήν δὲ ἀτρεκέα μὲν ἴσασι μοῦνοι θεοί, ἔοικυῖαν δὲ καὶ ἄνθρωποι.

⁴⁹ Marcus Tullius Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 1. 5. 8.

кој реуми. Упркос тој болести или пак тренутном стању, Теренција је дочекала веома дубоку старост – умрла је у 102. години. Такође, Цицерон је о Посејдонију писао како је био тешко болестан, трпећи јаке болове зглобова, али да је ипак примио Помпеја (Gnaeus Pompeius Magnus) који је дошао да посети великог филозофа – *sed cum audisset eum graviter esse aegrum, quod vehementer eius artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere.*⁵⁰ Хроничне болове трпео је и Цицеронов пријатељ Гнеј Октавије (Gnaeus Octavius):

„Али он надовезује, 'Епикур даје упуте како треба презирати бол'. Међутим, сама помисао да се презире оно што је највеће зло је бесмислена. Али какво је то правило? 'Највећи је бол', он каже, 'кратак'. Прије свега, шта ти подразумеваш под речју кратак, затим који бол називаш највећим? Како то? Зар највећи бол не може трајати више дана? А можда и мјесецима! Уколико случајно не мислиш на онај бол који човјека усмрти у оном моменту када га спопадне! Ко би се, међутим, бојао таквог бола? Да си камо среће могао олакшати оне болове који су, видео сам, спопадали мог врло оданог и надасве образованог пријатеља Гнеја Октавија, сина Маркова, и то не једанпут или за кратко вријеме, него често и на дуже вријеме. Какве је болове, бесмртни богови, подносио кад је изгледало да му сви удови горе! Ипак га нису сматрали биједним, јер ти болови нису били највеће зло, него само болови једног патеника. Он би био биједан да се одао уживањима и животу пуном порока и срамних дијела.“⁵¹

На основу издвојених примера може се закључити да су се реуматске тегобе наводиле и без помињања медицинских термина самих болести. Могуће је да се у наведеним случајевима управо радило о реуматоидном артритису какав данас познајемо. То се нарочито односи на последњи ексцерпт јер се каже да поменути Гнеј Октавије

⁵⁰ Marcus Tullius Cicero, *Tusculanae disputationes*, 2. 61.

⁵¹ Marcus Tullius Cicero, *De finibus*, 2. 93: „Traditur, inquit, ab Epicuro ratio neglegendi doloris. Iam id ipsum absurdum, maximum malum neglegi. sed quae tandem ista ratio est? Maximus dolor, inquit, brevis est. Primum quid tu dicis breve? deinde dolorem quem maximum? quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? vide, ne etiam menses! nisi forte eum dicis, qui, simul atque arripuit, interficit. quis istum dolorem timet? illum mallet levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, Marci filium, familiarem meum, confici vidi, nec vero semel nec ad breve tempus, sed et saepe et plane diu. quos ille, di immortales, cum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat! nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat, tantum modo laboriosus videbatur; at miser, si in flagitiosa et vitiosa vita afflueret voluptatibus.“ Марко Тулије Цицерон, *О крајносћима добра и зла*, прев. Петар Пејчиновић (Сарајево: Веселин Маслеша, 1975): 89–90.

није водио раскалашан живот, те се да претпоставити да се није радило о подагри. Међутим, на основу ових примера ми то не можемо са потпуном сигурношћу тврдити јер тегобе нису довољно детаљно описане да бисмо их могли упоредити са модерном анамнезом узетом од пацијента који болује од реуматоидног артритиса.

Напоследку, издвојићемо неке античке савете за терапију реуматских тегоба. Хипократ у случају артритиса саветује стављање умирујуће облоге на болно место и унос течности у виду супе или воде како би се организам ишчистио, а за то је добро и магареће млеко.⁵²

Што се тиче биљака које су у антици сматране лековитим за зглобове, Катон (Marcus Porcius Cato) препоручује свеж купус:

„Збиља, ништа не чисти болесне зглобове као свеж купус, ако га будеш јео овако: исечеш га, насецкаш суву руту и коријандер, и нарендаш смолу од асафетиде; или, прелијеш купус сирћетом, мешавином вина и меда и посолиш. Ако тако будеш јео, можеш бити сигуран у све своје зглобове.“⁵³

Римски енциклопедиста Аул Корнелије Целз (Aulus Cornelius Celsus) саветује примену разних видова балнеотерапије, као и масаже оболелих зглобова уљима и другим препаратима.⁵⁴ У свом спису *О медицини* даје мноштво детаљних рецепата за ублажавање реуматских тегоба од којих ћемо, као илустрацију, поменути облоге од суве смокве помешане са мацином травом и мешавину бљушти без семенки и метвице.⁵⁵

У овом раду представљени су поједини ексцерпти из античког корпуса у којима су се помињу или описују реуматске болести. Наравно, мноштво других, мање или више значајних примера засигурно је остало неистражено, али мишљења смо да се и на основу овог малог узорка могу извући одређени закључци. Подагра је била честа болест, рекло би се, како међу Грцима, тако и међу Римљанима, и персонификовала је раскалашан и распусан живот. Тегобе су биле веома неугодне, али и поред тога многи имућни људи одавали су се прекомерном јелу и пићу и љубавним уживањима, што су, како се сматрало, били главни

⁵² Simon Byl, „Rheumatism and Gout in the Corpus Hippocraticum“, *L'antiquité classique*, 57 (1988): 92; Aulus Cornelius Celsus, *De Medicina*, 4. 31.

⁵³ Marcus Porcius Cato, *De re rustica*, 157. 7: „Verum morbum articularium nulla res tam purgat, quam brassica cruda (si edes concisam et rutam et coriandrum concisam siccam et sirpicium inrasum et brassica ex aceto oxymeli et sale sparsa. Haec si[c] uteris, omnis articulos poteris experiri.“ Превод Марине Милановић.

⁵⁴ Aulus Cornelius Celsus, *De Medicina*, 4. 31.

⁵⁵ *Ibid.*, 5. 18.

узроци ове болести. Пошто је била толико честа, ти богатији људи, о чијим животима најчешће имамо забелешке и сведочанства, некада су напад подагре користили као изговор и на тај начин оправдавали свој изостанак. Могла би се чак изнети претпоставка да је свако ко је оболео од ове болести био стигматизован као неумерен човек. Према писањима Михаила Псела видимо да је Хипократово учење било актуелно и у средњем веку и да су поменути болест објашњавали на исти начин као и у антици. Поред подагре, у античким списима често се помиње и артритис, међутим, научници се и даље споре око времена настанка болести данас познате као реуматодни артритис. Наравно, ми не можемо дати коначан одговор на питање да ли је реуматодни артритис каквог га данас савремена медицина познаје био присутан у антици, али оно што смо могли да увидимо истражујући античке списе јесте да и немедицинска документација пружа корисне информације о болестима, описујући тегобе и неприлике кроз које оболели пролазе и да заједно са медицинским списима представља значајан (свакако не апсолутно научно поуздан) историјски извор за изучавање болести у антици. Навели смо неколико примера где су дати описи тегоба, а да притом није назначено име болести коју је неко могао имати. Сигурни смо да постоји прегршт таквих места и да њихово истраживање заједно са истраживањима палеопатолога може бити од користи за савремену медицину.

Као што смо видели, античка литература не обилује само описима реуматских болести већ и многобројним начинима за ублажавање тегоба, стога представља значајно полазиште за изучавање болести како из угла савремене, тако и из угла народне медицине.

Литература

1. Aceves-Avila, Francisco Javier, Francisco Medina and Antonio Fraga. „The antiquity of rheumatoid arthritis: a reappraisal“. *The Journal of Rheumatology*, 28 (2001): 751–757.
2. Bhattacharjee, Shom. „A brief history of gout“. *International Journal of Rheumatic Diseases*, 12 (2009): 61–63.
3. Byl, Simon. „Rheumatism and Gout in the Corpus Hippocraticum“. *L'antiquité classique*, 57 (1988): 89–102.
4. Caughey, David E. „The arthritis of Constantine IX“. *Annals of the Rheumatic Diseases*, 33 (1974): 77–80.

5. Copeman, William Sydney Charles. *A short history of the gout and the rheumatic diseases*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1964.
6. Eamon, William. „The tale of Monsieur Gout“. *Bulletin of the History of Medicine*, 4, 55 (1981): 564–567.
7. Entezami, Pouya, David A. Fox, Philip J. Clapham and Kevin C. Chung. „Historical Perspective on the Etiology of Rheumatoid Arthritis“. *Hand Clinics*, 1, 27 (2011): 1–10.
8. Gritzalis, Konstantinos C., Marianna Karamanou and George Androutsos. „Gout in the writings of eminent ancient Greek and Byzantine physicians“. *AMHA - Acta Medico-Historica Adriatica*, 1, 9 (2011): 83–88.
9. Helfgott, Simon M. „Was Gout Rampant Among the Romans?“ *The Rheumatologist* (2013).
10. Јацановић, Мирјана и Драган Јацановић. „Бол у традиционалној српској народној култури“. *Тимочки медицински илустрици*, 1, 29 (2004): 46–48.
11. Joshi, Vinay Ramachandra. „Rheumatology, Past, Present and Future“. *Journal of the Association of Physicians of India*, 60 (2012): 21–24.
12. Kourilovitch, Maria, Claudio Galarza-Maldonado and Esteban Ortiz-Prado. „Diagnosis and classification of rheumatoid arthritis“. *Journal of Autoimmunity*, 48–49 (2014): 26–30.
13. Marson, Piero and Giampiero Pasero. „Hippocrates and rheumatology“. *Clinical and experimental rheumatology*, 6, 22 (2004): 687.
14. Nriagu, Jerome O. „Saturnine gout among Roman aristocrats – Did lead poisoning contribute to the fall of the Empire?“ *The New England journal of medicine* (1983): 660–663.
15. Parish, Lawrence C. „An Historical Approach to the Nomenclature of Rheumatoid Arthritis“. *Arthritis and rheumatology*, 2, 6 (1963): 138–158.
16. Rothschild, Bruce M. and Robert J. Woods. „Symmetrical erosive disease in archaic Indians: the origin of rheumatoid arthritis in the New World?“ *Seminars in Arthritis and Rheumatism*, 5, 19 (1990): 278–284.
17. Savica, Vincenzo, Domenico Santoro, Biagio Ricciardi, Carlo Alberto Ricciardi, Lorenzo Calò and Guido Bellinghieri. „Morbus dominorum: Gout as the disease of lords“. *Journal of nephrology*, 26 (2013): 113–116.
18. Scarborough, John. „Review: The Myth of Lead Poisoning among the Romans: An Essay Review; Reviewed Work: Lead and Lead Poisoning in Antiquity by Jerome O. Nriagu“. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 4, 39 (1984): 469–475.
19. Short, Charles L. „The antiquity of rheumatoid arthritis“. *Arthritis and Rheumatism*, 17 (1974): 193–205.

Marina Milanović

University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Classics,
Belgrade

ON RHEUMATIC DISEASES IN THE WORKS OF CLASSICAL AUTHORS

The focus of this paper is the subject of rheumatism in antiquity. According to the sources that we have researched, the most commonly mentioned and the most famous rheumatic disease of the antiquity was podagra. According to Hippocrates, excessive consumption of alcohol and overeating were the main causes of this disease, therefore, almost everyone suffering from this disease was characterised as a debauchee. Due to its frequency and the fact that it disables normal walk, bouts of podagra were often used among the Romans as an excuse for absence from certain events. Apart from podagra, ancient writers also mention arthritis, however, it cannot be said for certain that the disease in question is rheumatic arthritis as modern medicine defines it today, even though certain descriptions of difficulties support the thesis that this disease existed in the antiquity. Considering that the consequences of different rheumatic diseases are similar, paleopathologists also find it difficult to precisely determine what was the cause of damages on joints and bones. There are numerous sanatoria that were famous in the antiquity for the treatment of rheumatism, as well as recipes for compresses and potions that would lessen these difficulties.

Key words: ancient medicine, Hippocrates, rheumatism, podagra, arthritis

*Прихваћено за објављивање на сасијанку
Уређивачкој одбора 5. 7. 2019.*